

**Norðurlensk Sjúkrarøktaretisk
ráðstevna í Grønlandi
4. og 5. október
2022**

**Hvad sker der med etikken ved kortvarige ansættelser af
sundhedsprofessionelle i sundhedsvæsenet?**

Felagsmynd av luttakarunum

Pauline Olesen, forkvinna fyri tað Grønlandska Sjúkrarøktaretiska Ráðið, bjóðaði vælkominn. Pauline sang saman við 4 øðrum limum í ráðnum sangin “Ataatsimooriarta tamatta” (Jo mere vi er sammen)

Pauline greiddi frá, at beint undan hesari ráðstevnuni var ein stór medisinsk ráðstevna við 420 luttakarum, har evnið var “Etich Framework”, har arbeiðið snúði seg um at fáa gjørt etiskar leiðreglur innan gransking í Grønlandi – nationalar leiðreglur. Grundarlagið fyri at fremja gransking í Grønlandi er ikki nóg gott enn. Tað er framvegis onki etiskt ráð í Grønlandi, hóast ynskir hava verið frammi um hetta í fleiri ár.

Tað Sjúkrarøktaretiska Ráðið í Grønlandi bleiv sett á stovn í 2017. Tær fegnast um, at tær nú eru fullmannaðar, og at tær hava fingið umsett tær dansku etisku leiðreglurnar til grønlendskt í 2021.

Heilsumálaráðharrin fyri børn, ung og familjur, **Mimi Karlsen**, gjørdi greitt, hvussu neyðugt tað er at raðfesta og umrøða etisku virðini, fyri at kunna betra um umstøðurnar í Grønlandi. Mimi greiðir frá nógvum torførum tvístøðum og harvið torførum avgerðum, sum skulu takast innan heilsuøkið í Grønlandi. Tað eru alt ov fáar hendur – í Grønlandi eru tað 300 sjúkrarøktarfrøðingar (sjrf), men bert 200 av teimum eru í starvi. Til samanberingar kann sigast, at tað eru 5,2 sjrf pr/1000 grønlendingar og 16,2 sjrf pr/1000 danskarar. Í Føroyum er talið eisini 16,2 sjrf pr/1000 føroyingar.

Tað er trupult at útvega starvsfólk, serliga sjrf, og enn verri at fáa tey at støðast. Tey starvsfólk, sum koma, eru ofta spesialiserað innan ávísa sergrein, men í Grønlandi er størstur tørvur á generellum førleikum, tí her eru allar sergreinar samanblandaðar á einari deild ella sjúkrahúsi.

Mimi hugleiddi nógv um, hvussu týðningarmikið tað er at innhugsa etisku virðini og normarnar, tá talan er um eitt fjølmentanarligt samfelag og royna at ávirka politisku skipanina, soleiðis at størri játtanir og betri umstøður verða skaptar, hetta fyri at økja um trivnaðin, royna at varðveita sjrf og harvið økja um kontinuitetin. Politiskt vóru tey í gongd við at stovna eitt “Heilsuráð”, sum skal royna at koma trupulleikunum nærri, og ynskiligt er at fáa sparring frá øðrum londum í hesum málum.

Ken Jensen, formaður í PPK, segði, at *Etik er der hele tiden – og ikke*. Ken tosaði um ætlanina at stovna eitt “Heilsuráð”, sum skal vera vegleiðandi og ráðgevandi til politisku skipanina og viðkomandi myndugleikar. Hann greiddi frá, at tær komandi tíðirnar eru ótryggar, við kríggi í Europa, færri pengum og hvussu raðfesta vit tey sjúku, børnini, tey ungu og familjurnar í hesum komandi truplu

tíðum – tað er gott og neyðugt at hava eitt moralskt kumpas, og tað kumpassið manglar í Grønlandi.

Bæði í Nuuk og Sissimiut eru generellar deildir á sjúkrahúsunum, sum ikki altíð hava nóg væl útbúgvíð starvsfólk. Læknar eru í stóru býunum, men ofta eru teir so spesialiseraðir, at sjrf hevur størri generellar førleikar enn læknin, og má hon tá fáa deilda ábyrgd. Tey verða tó upplærd í at ávísa víðari, bæði til Nuuk og víðari til Danmarkar, har neyðuga viðgerðin kann veitast. Fram við strondunum hevur sjrf oftast einsamallur ábyrgd av øllum á heilsumiðstøðunum, sum bæði er skaðastova, ambulant/elektívt virksemi og borgarar úti í heimunum – her er bæði medisín, kirurgi, pædiatri, psykiatri, ung og føðandi kvinnur undir somu “paraply”. Tey hava sera stórar avbjóðingar við veðrinum og standa javnan í truplum etiskum støðum, t.d. um tað er ráðiligt at flyta ein doyggjandi sjúkling ella eina sjúka føðandi kvinnu.

Í 1994 byrjaði útbúgvingin til sjrf í Grønlandi – hon tekur 4 ár, tí at neyðugt er at taka skeið í akuttari arktiskari medisinskari viðgerð eisini, umframt at sjrf eisini kunnu taka ímóti føðandi. Tað er tíverri eitt stórt fráfall av sjrf.lesandi ígjøgnum útbúgvingina – og tær, sum verða útbúnar, gerast alt ov skjótt leiðandi sjrf, tí tørvurin er so stórur.

Í 2008 bleiv útbúgvingin akademiserað. Tað verður upptikið ein flokkur um árið við 14 lesandi – tó eru 18 tiknar inn seinasta árið, tí tørvurin er so stórur, men trupulleikin er bara manglandi praktikkláss til tær lesandi og tí ber ikki til at taka fleiri inn. Tað er ikki møguligt at taka kandidat/master ella lesa PhD í Grønlandi, tá fara tey til Danmarkar ella Noregs.

Jacob Birkler hugleiddi í mun til heitið á ráðstevnunni: *“Hvad sker der med etikken ved et stort skifte af sundhedsfagligt personale”*

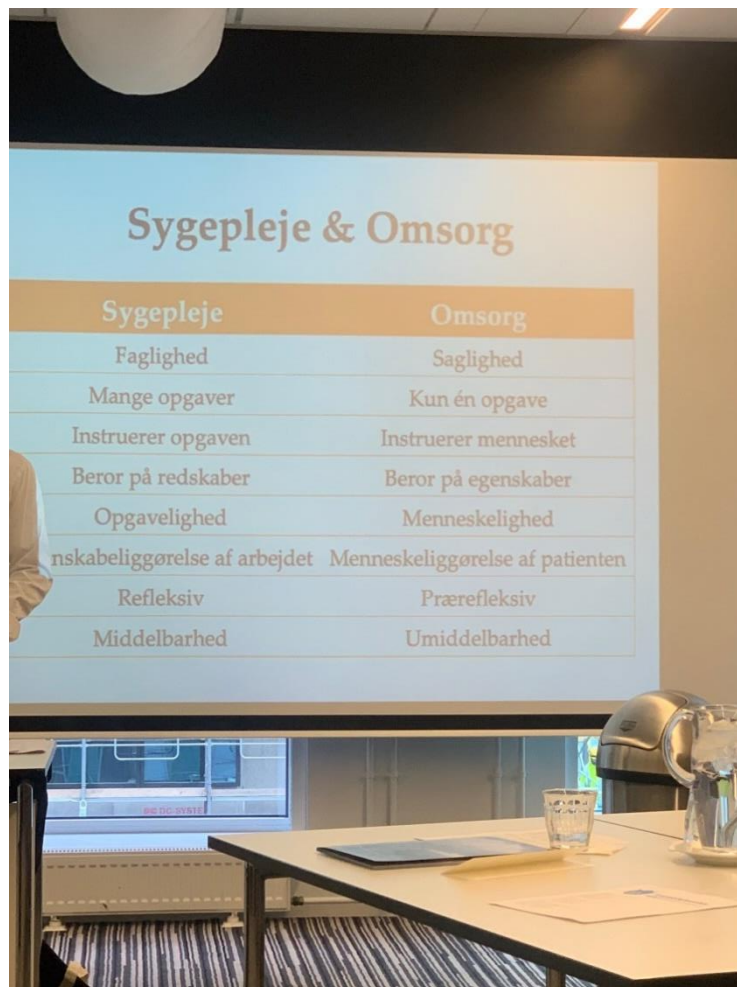
Hansara skilmarking av einari etiskari tvístøðu er hendan: *“Et etisk dilemma er en vanskelig værdikonflikt, hvor der skal træffes ét valg blandt flere handlingsalternativer. Et valg, hvis udfald får konsekvenser for andre mennesker.”*

Hann kom beinanvegin til ta niðurstøðu, at tað eru serstøk viðurskifti í Grønlandi – ein treyt við nógvum skiftandi heilsustarvsfólki, og tí hava virðir og normar ótrygt grundarlag. Tað er serstakliga tann fakliga avhendingin “faglig overdragelse” og tað, at hava sjúklingin við í sjúkrarøktini “patient inddragelse”, sum standa fyri skotum, tá starvsfólkini alla tíðina skifta. Kontinuiteturin er trupul at varðveita.

“Etik er det jeg/vi har at rette os efter i forhold til den anden – begynder i mødet med patienten.”

Jacob legði dent á, at sjúkrarættir skulu leggja meira áherðslu á “vi” enn “jeg”, hetta fyri at fyrbygja moralskari strongd hjá sjúkrarættum og fyrri ikki at standa einsamallir við fakligu ábyrgdini.

Í dag er sjúkrarættin sera uppgávrátt, og grovt sett upp (sjá mynd) eru tað uppgávrátt, vit fyrst fara til í dagliga arbeiðinum, og síðan veita vit umsorgan, um tíð er til tess. Vit skulu bíta um uppá hesi bæði hugtøkini – umsorganin fyrst og síðani uppgávrátt.

Sygepleje	Omsorg
Faglighed	Saglighed
Mange opgaver	Kun én opgave
Instruerer opgaven	Instruerer mennesket
Beror på redskaber	Beror på egenskaber
Opgavelighed	Menneskelighed
Ansvarlighed af arbejdet	Menneskeliggørelse af patienten
Refleksiv	Prærefleksiv
Middelbarhed	Umiddelbarhed

Í dag er sjúkrarættin sera uppgávrátt, og grovt sett upp, eru tað uppgávrátt, vit fyrst fara til í dagliga arbeiðinum, og síðan veita vit umsorgan, um tíð er til tess

Tá ið korini eru so trong við starvsfólkatroti og harvið tíð, er tað alneyðugt, at vit fyrst fáa umsorganina í brennidepilin og taka støði í tí einstaka menniskjanum, fyri síðani at loysa uppgávurnar í mun til sjúklingin. Vit skulu sum sjrf leggja okkum eftir at seta orð á umsorganina og fasthalda tíð til m.a. rapportgevan og reflektiún, har vit fakliga ofta geva víðari munnliga tað, sum er trupult at skriva. Tað er ofta umsorganin og virðingin og tað

serstaka við júst hesum sjúklinginum, sum ein ikki kemur til at skjalfesta. Sjrf hava í áratíggir munnliga givið rapport um sjúklingar, men skipanin/arbeiðsgevarin hevur spakuliga tikið burtur munnligu rapportina, tí tað neyðuga skal skjalfestast, men trupulleikin er tann, at etikkurin ofta liggur í tí óskrivaða.

Jacob Birkler siteraði í hesum sambandi Løgstrup: *“Etik fungerer ofte bedst, når vi ikke har behov for at tale om det – forstået i dobbelt forstand.”* Tað er neyðugt at fáa betri umstøður til at samskifta, reflektera og geva rapport, har “faglig overdragelse” og “patient inddragelse” aftur gerst ein dagligur partur av okkara arbeiði. Skulu vit varðveita sjrf fram yvir, er neyðugt, at vit skapa tryggar karmar fyri okkum sjálvar og harvið økja um tryggleikan hjá okkum sjálvum at virka og útinna umsorganarfult arbeiði.

Trine J. Larsen, PhD í diabetiskum retinopati, greiddi eisini frá avbjóðingunum hjá grønlendingum viðv. veðri og landafrøðiligum fjarstøðum. T.d. bara at koma til eina kanning/screening, sum tekur ein tíma, mugu tey verða burtur í eina viku – í besta føri. Er veðrið ringt, kann hetta taka enn longur. Veðrið og stór fjarstøða krevja nógva orku/ressursur bæði hjá sjúklingum og starvsfólkum, og tað er nógv “delay” (seinkingar) í bæði diagnostisering og viðgerð.

Tey royna at brúka telemedisin út frá heilsumiðstøðunum, men hetta er eisini avbjóðandi við skiftandi heilsustarvsfólkum. Hon nevndi, at tey ungu eru digitalt innfødd, meðan vit eldru eru digitalir innvandrarar.

Carsten J. Jensen er undirvísari hjá sjrf á universitetinum í Nuuk. Hansara fyrilestur hevði heitið: *“Projekt: trivsel og fastholdelse af sygeplejestuderende og af sundhedsprofessionelle i sundhedsvæsenet”*.

Mynd tikin á universitetinum við Pauline Olesen, lærara í sjúkrarøkt og forkvinnu í Sjúkrarøktaretiska Ráðnum í Grønlandi.

Carsten hevur granskað í, hvussu nýútbúnir sjrf á medisinskari deild í DK hava tað og granskar nú víðari í Nuuk. Hansara høvuðstema var “skuldarkensla” hjá nýútbúnum sjrf. Hann tosaði nógv um, at okkara samfelag er einstaklingagrundað, og vit hava ábyrgd fyri egnari læring og hesi viðurskifti føra til skuldarkenslur. Hann metti tað vera sera týðningarmikið at gera greitt og seta orð á, at tað er ikki skuldin hjá sjrf, men arbeiðstreytirnar, tær arbeiða undir, sum eru orsök til strongdina. Tann moralska strongdin hjá sjrf er skapt av organisatoriskum viðurskiftum, og tað er neyðugt at seta orð og sjóneyku á hetta evnið.

Carsten hevur granskað nógv innan økið og vísir á, at tað er ein etisk ábyrgd at skapa góðar og sterkar felagsskapir á deildunum, hetta fyri at sjrf kenna seg tryggjar

og kunnu reflektera um truplar stöður saman og á tann hátt frybyrgja skuldarkenslur og mentala strongd.

Hansara hövuðsboðskapur til sjrfl.lesandi er: **“Det er ikke jeres skyld, det er arbejdsbetingelserne”**

Tær landafrøðiligu avbjóðingarnar eru tungar at fáast við, t.d. tá eitthvørt hendir heima hjá familjuni hjá tí lesandi. Tað, saman við tí duplta mentanini; málið er avbjóðandi og bøkurnar eru eisini á donskum máli og við donskum dømum. Tað er átrokandi fyri tey at fáa grønlendsk dømi til tey lesandi, fyri at fáa tey lesandi at kenna seg aftur og at kunna eyðmerkja seg í dømum. Hann nevndi hetta vera orsökina til tey nógvu sjálmorðini í Grønlandi; nevniliga manglandi eyðmerking og at kenna seg fremmandan í egnum landi sum undirliggjandi orsök.

Anne Schurmann, jarðarmóðir og leiðari fyri verkætlanina *“En god start i livet”*, var biðin um at greiða frá sínum arbeiði sum jarðarmóðir fram við strondunum, tí hon fyri kortum hevði móttikið eina virðisløn fyri sítt áhaldandi arbeiði og fyri at duga væl at miðla hetta.

Hon greiddi frá tveimum dømum, sum vóru sera rørandi og ógvuslig. Tað var ein fðandi mamma, hvørs barn doyði eftir fðing og ein onnur mamma, har barnið og mamman høvdu tað eftir umstøðunum gott. Í báðum førum máttu tey við tyrlu flytast til Nuuk og á heimferðini vóru báðar mammur við. Onnur mamman við nýfðingi í lyftu og hin við nýfðingi í kistu. Nýfðingurin var í kistu, tí at jarðarmóðirin hevði sett tað sum krav – vanliga verða deyðfødd børn koyrd burtur. Mammurnar vóru einsamallar, ongin pápi var við, og hesar mammur høvdu sera ringt við at fara úr bygdini, tí hini børnini høvdu ringar umstøður heima. Viðhvørt gingu tey bara fyri vá og vind, tí pápin var drukkin ella á veiðu, og sosialu umstøðurnar vóru so ringar.

Jarðarmóðirin greiddi frá sera hættiligum umstøðum, samstundis sum tey politiskt arbeiða við at lata føðistøð aftur allastaðni fram við strondunum. Hetta metti hon vera sera skeivt, og fór hon undir at varpa ljós á hetta, so væl hon kundi.

Anja Kleist, lesandi á 7. semestri á sjúkrarøktarfrøðiskúlanum í Nuuk, greiddi frá, hvussu avbjóðandi tað var at hava so nógvar skiftandi vikarar á deildini, og hvussu brotin og ósamanhangandi starvslæran bleiv av tí sama. Meistaralæran var nærum ikki eksisterandi og ofta vórðu tær lesandi brúktar sum tulkar millum sjúklingin og lækna/sjrf. Serliga tulatingin kendist óetisk, tí tað er torført at umseta frá donskum til grønlendskt og øvugt. Eisini kendist tað sum ein ov stór ábyrgd at hava ábyrgdina av tulatingini – tí hvussu er hennara førleiki at tulka fakmál, tá hon sjálf ikki er heilt liðug at lesa og kanska ikki altíð skilir alt. Hetta fekk hana ofta at

umhugsa sína stöðu, og um hon skuldi halda áfram at lesa sjúkrarøkt yvirhøvur. Hon visti ikki, um hon tímdi at bjóða sær sjálvari hesar strongdu umstøður fram yvir.

Anja fortaldi t.d., at á tí deildini, hon var á, vóru 12 av 27 í føstum starvi, og tey høvdu havt 4 deildarleiðarar í 1 ½ ár, so útskiptingin er øgilig.

Samanumtikið kunnu vit siga, at trupulleikarnir innan heilsuøkið í Føroyum og Grønlandi eru samanberandi innan ávís øki, m.a. tørvurin á sjrf. og læknum, tørvurin á serkunnleika innan ávísar sjúkur/viðgerðir sum krabbamein og hjartasjúkur, langar bíðitíðir, mental strongd, másligar avbjóðingar og landafrøðiligar avbjóðingar. Tó eru tað serlig viðurskipti í Grønlandi, sum gera stöðuna verri og føra við sær kompleksar og tyngri trupulleikar sum heild.

Fyri tað fyrsta er fjarstøðan til onnur lond stór, og tá er tað bæði komplekst og kostnaðarmikið at flyta sjúklingar úr Grønlandi til t.d. Danmarkar til viðgerðar. Fyri sjúklingin og avvarðandi er tað sera tyngjandi menniskjaliga, tí viðgerðirnar taka ofta langa tíð, og tað er ikki altíð, at fylgjari er játtaður við sjúklinginum. Í Grønlandi eru eisini avbjóðingar við millumlandaflúgvning og fjarstøðu orsakað av ivasomum veðri, og tá starvsfólk ofta standa við sera stórari ábyrgd úti á bygdunum, er vandin fyri at fáa moralska strongd sera stórur. Hetta gerst tí ein ónd ringrás, við skjótt skiftandi starvsfólkum, sum aftur hevur við sær ótryggjeika innan førleikarnar hjá heilsustarvsfólkinum og harvið ótryggjeika ímillum fólkið. Søguliga hava grønlendingar verið ígjøgnum eina “danisering”, sum hevur havt stórt árin á teirra sjálvsfatan, identitet, málførleika og mentan. Hetta, vísa kanningar, er m.a. ein høvuðsorsøk til høga sjálmorðstíttleikan hjá grønlendingum.^{1 2}

Hetta hevur verið ein sera áhugaverd, kveikjandi og tankavekjandi ráðstevna í Nuuk. Tankavekjandi á tann hátt, at vit eru eitt sindur skelkaðar av at hoyra, hvussu truplar umstøðurnar serliga eru fram við strondunum í Grønlandi. Men eisini sera áhugavert at fáa umsorganina á breddan og raðfesta. Tað, sum serliga kveikti

1

<https://ndla.no/subject:1:fb6ad516-0108-4059-acc3-3c5f13f49368/topic:1:41895bd5-507d-4fd8-aa8d-8329a486ef09/topic:1:9c72fd9a-a8a4-4a5c-bfed-5ae00bffc481/resource:b8834daf-d878-426b-ae07-aa6935b7f4ef>

okkum, er, hvussu týðningarmikið tað er, at umsorganin fyri menniskjanum kemur fyrst í sjúkrarøktini og síðani uppgávarnar harfrá . Í dag er sjúkrarøktin sera uppgávurstýrd, og grovt sett upp eru tað uppgávarnar, vit fyrst fara til í dagliga arbeiðinum, og síðani veita vit umsorgan, um tíð er til tess. Vit skulu býta um uppá hesi bæði hugtøkini – umsorganin fyrst og síðani uppgávarnar.

Harafturat er tað okkara etiska ábyrgd á arbeiðsplássunum at stuðla undir “robustum felagsskapum”, soleiðis at vit hjálpa hvørjum øðrum at reflektera og fyribyrja mentalari strongd hjá sjrf. Tað er neyðugt at fáa betri umstøður til at samskifta, reflektera og geva rapport, har “faglig overdragelse” og “patient inddragelse” aftur gerst ein dagligur partur av okkara arbeiði. Skulu vit varðveita sjrf fram yvir, er neyðugt, at vit skapa tryggar karmar fyri okkum sjálvar og harvið økja um tryggleikan hjá okkum sjálvum at virka og útinna umsorganarfult arbeiði.

Vinarliga

Birna Mohr Joensen og Ingun Gaardbo